

Ks. MICHAŁ KŁAKUS

Institut diocésain de formation pastorale

Diocèse de Fréjus-Toulon

<https://orcid.org/0000-0002-0012-7525>

STYL DZIAŁALNOŚCI PROTEKTORA WYCHODŹSTWA POLSKIEGO ABP. JÓZEFA GAWLINY W ŚWIETLE KORESPONDENCJI Z KS. KAZIMIERZEM KWAŚNYM, REKTOREM POLSKIEJ MISJI KATOLICKIEJ W PARYŻU

THE STYLE OF WORK OF ARCHBISHOP JÓZEF GAWLINA,
PROTECTOR OF THE POLISH EMIGRATION,
IN THE LIGHT OF HIS LETTERS EXCHANGED WITH
FATHER KAZIMIERZ KWAŚNY,
RECTOR OF THE POLISH CATHOLIC MISSION IN PARIS

ABSTRACT:

W Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu przechowywana jest korespondencja abp. Józefa Gawliny z ks. Kazimierzem Kwaśnym. Na zbiór ten składa się ponad sto pięćdziesiąt listów z lat 1949–1963, ułożonych w układzie chronologicznym, sporządzonych w języku polskim, francuskim i włoskim. Poza kilkoma listami odręcznymi, listy w większości sporządzone są w formie maszynowej. O wartości tej korespondencji świadczy fakt, że opiekun wychodźstwa polskiego w korespondencji do rektora w Paryżu nie tylko porusza sprawy organizacji pracy duszpasterskiej wśród Polaków we Francji, ale również zapoznaje go z istniejącymi w Rzymie stosunkami i zależnościami. Lektura tych listów pozwala zrozumieć, jak ważne w Watykanie było zachowanie zasad kurtuazji, dobór odpowiedniego słownictwa czy form grzecznościowych. Celem niniejszego artykułu jest oparta na przywołanych materiałach analiza stylu pracy abp. Józefa Gawliny.

The letters exchanged between Abp. Józef Gawlina and Fr. Kazimierz Kwaśny are stored in the Archives of the Polish Catholic Mission in Paris. This collection consists of over one hundred and fifty letters from the years 1949–1963, arranged chronologically, in Polish, French and Italian. Apart from a few handwritten letters, most are typewritten. The value of this correspondence is evidenced by the fact that the Guardian of Polish Emigration in his correspondence to the rector in Paris not only raises the issues of organizing pastoral care among Poles in France, but also familiarizes him with the relations and dependencies existing in Rome. Reading these letters allows us to understand how important it was in the Vatican to maintain the rules of courtesy, choose the right vocabulary or polite forms and expressions. The aim of this article is to analyze the style of work of Archbishop Józef Gawlina based on the materials quoted.

Wstęp

Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji posiada bogatą korespondencję pomiędzy abp. Józefem Gawliną i ks. Kazimierzem Kwaśnym. Jej lektura nie tylko pozwala poznać wyzwania, przed jakimi stało polskie duszpasterstwo we Francji po zakończeniu II wojny światowej, ale także jest świadectwem stylu i sposobu działalności protektora wychodźstwa polskiego. Omówienie tych zagadnień zostało postawione jako cel niniejszego opracowania.

Arcybiskup Józef Gawlina z łatwością odnalazł się w powojennej rzeczywistości kościelnej i społecznej. Zdolność tę wykształcił, pełniąc różnorodne funkcje powierzone mu na drodze kapłańskiej. Jako wikariusz w Miedznej k. Pszczyzny (1922 r.) dał się poznać jako człowiek o wrodzonej umiejętności łagodzenia konfliktów międzyludzkich. Będąc organizatorem Ligi Katolickiej na Górnym Śląsku i redaktorem naczelnym „Gościa Niedzielnego” (do 1927 r.), brał udział w sporach o kształt duszpasterstwa dla mniejszości niemieckiej żyjącej w granicach II Rzeczypospolitej. Następnie został mianowany dyrektorem Katolickiej Agencji Prasowej¹ i owocnie współpracował z kard. Aleksandrem Kakowskim, od którego różnił się sposobem organizacji pracy. Choć często dochodziło między nimi do nieporozumień, to jednak kiedy w 1929 r. bp Arkadiusz Lisiecki wezwał ks. Gawlinę do powrotu na Śląsk, metropolita warszawski próbował zatrzymać go w Warszawie². Później jako biskup polowy (od 1933 r.) nie milczał wobec przykładów niemoralnego życia wojskowych, domagając się dymisji m.in. generałów żyjących w związkach niesakramentalnych, co było powodem konfliktu z rządem sanacyjnym. W kilka miesięcy po objęciu urzędu przez bp. Gawlinę rząd polski domagał się jego ustąpienia³. W czasie II wojny światowej musiał się zmagać z niesprawiedliwą opinią „biskupa sanacyjnego”, co skutkowało brakiem zaufania ze strony rządu na obczyźnie i utrudniało mu prowadzenie pracy duszpasterskiej⁴. Nie poddawał się jednak przeciwnościom, organizując duszpasterstwo dla ludności polskiej we wszystkich ośrodkach, w których żyli jego rodacy⁵.

Jeszcze przed objęciem urzędu protektora wychodźstwa znał dobrze realia Kościoła we Francji i stosunek tamtejszych biskupów do duszpasterstwa cudzoziemców. Podczas pobytu w tym kraju (od października 1939 do czerwca 1940 r.)

¹ Więcej na ten temat: M. Szczepaniak, *Katolicka Agencja Prasowa – utworzenie i działalność pod kierunkiem księdza Józefa Gawliny*, „Polonia Sacra” 19 (2015), nr 3, s. 177-198; J.M. Wiśniewska, *Ks. Józef Gawlina organizatorem Katolickiej Agencji Prasowej*, „Roczniki Teologiczne” 62 (2015), nr 4, s. 141-168.

² *Arcybiskup Józef Gawlina. Wspomnienia*, oprac. J. Myszor, Katowice 2004, s. 47-65.

³ J. Majka, *General Józef Gawlina. Biskup polowy*, Warszawa 2017, s. 242-243.

⁴ T. Wyrwa, *Biskup Gawlina, generał Sikorski i Watykan*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1989, z. 90, s. 99-105.

⁵ Uprawnienia, które posiadał jako biskup polowy, dla wojska i ludności cywilnej wykonywał za pośrednictwem swych przedstawicieli – J. Myszor, *Józef Gawlina – biskup (ad personam) polskich żołnierzy, wygnańców i emigrantów (1942-1964)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, D. Bednarski, Katowice 2015, s. 48-49.

nie tylko zajął się organizacją duszpasterstwa wojskowego dla tworzącej się na tym terenie armii polskiej, ale także wykorzystał sposobność, by na łamach prasy francuskiej⁶ oraz w trakcie przemówień głoszonych w Instytucie Katolickim w Paryżu (7 marca 1940 r.)⁷ i kazań w kościołach francuskich (1 listopada 1939 r. w Mans, 25 grudnia 1939 r. w Angers)⁸ demaskować terror i okrucieństwo najeźdźcy hitlerowskiego i uwrażliwiać na nie Francuzów. Odprawiając nabożeństwa w kościele polskim w Paryżu⁹ czy biorąc udział w zebraniach polskich księży we Francji (24 listopada 1939 r. w Clamart)¹⁰ i odwiedzając polskie kolonie robotnicze, poznał trudności, z jakimi zmagало się duszpasterstwo polonijne w tym kraju. Po śmierci kard. Augusta Hlonda (22 października 1948 r.) Stolica Apostolska mianowała bp. Józefa Gawlinę odpowiedzialnym za opiekę nad polskim wychodźstwem (28 stycznia 1949 r.). Do jego obowiązków należała organizacja duszpasterstwa wśród Polaków za granicą. Z tego względu zależało mu na nawiązaniu pozytywnych kontaktów z biskupami diecezji zamieszkałych przez jego rodaków, przedstawicielami urzędów watykańskich odpowiedzialnych za duszpasterstwo imigrantów, a także organizacji charytatywnych mogących wspomóc materialnie organizację duszpasterstwa polonijnego. Pozostając członkiem Episkopatu Polski, był zobowiązany działać w porozumieniu z prymasem kard. Stefanem Wyszyńskim. Praca ta wymagała umiejętności nawiązywania kontaktów, prowadzenia dialogu, rozwiązywaniu konfliktów, przy jednoczesnym realizowaniu zadania, jakim była troska duszpasterska o powierzone wspólnoty.

Lektura korespondencji abp. Józefa Gawliny z ks. Kazimierzem Kwaśnym¹¹ przechowywanej w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, która jest źródłem niniejszego opracowania, pozwala lepiej poznać nie tylko styl pracy protektora wychodźstwa polskiego, ale i jego zdolności dyplomatyczne¹².

---

⁶ Gawlina do Hlonda, Paryż, otrzymałem 5 XI 1939, w: *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, wyd. i oprac. J. Myszor, D. Bednarski, J. Konieczny, Katowice 2022, s. 232.

⁷ J. Gawlina, *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939-1945*, oprac. J. Myszor, Katowice 2019, s. 117.

⁸ Tamże, s. 54, 86.

⁹ M. Kłakus, *Qui était le chef spirituel de l'émigration polonaise en France pendant «la drôle de guerre»? Les relations tendues entre Mgr Gawlina et le Recteur Cegielka*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 54,2 (2021), s. 138.

¹⁰ J. Gawlina, *In viam pacis...*, s. 72.

¹¹ Autor wykorzystał w niniejszym artykule zarówno listy, które ukazały się drukiem (M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie we Francji w świetle korespondencji arcybiskupa Józefa Gawliny i księdza Kazimierza Kwaśnego w latach 1949–1963*, Katowice–Trans-en-Provence 2017), jak i materiały nieopublikowane z przywołanego zbioru, które uzupełniają wiedzę na dany temat.

¹² Problematykę zawartą we wspomnianych listach omówił już Jacek Żurek – J. Żurek, *Nowe gawliniana i francuska Polonia. Na marginesie listów „francuskich” Józefa Gawliny w edycji Michała Kłakusa*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 52,1 (2019), s. 127-173.

1. Styl abp. J. Gawlina wobec papieża i dygnitarzy watykańskich

Opiekun wychodźstwa polskiego był świadomy, że w Watykanie sprawy polskie „wygrywa się” nie tylko siłą argumentów, ale że równie ważny był sposób ich przedstawienia. Zasadnicze znaczenie miał dobór odpowiedniego słownictwa, form grzecznościowych, unikanie mowy potocznej. W czasie rozmów z tamtejszymi dygnitarzami istotne było zachowanie zasad kurtuazji i dobrych manier. Nie byli oni również głusi na komplementy. Wszystkiego tego starał się przestrzegać abp Gawlina. W liście do ks. Kwaśnego z 1954 r. pisał o sposobie pracy w stolicy chrześcijaństwa: „Maczamy więc pióro w miodzie, ażeby wszystko wyszło *fortiter in re, sed suaviter in modo*¹³. Taki już jest Rzym, a ceni on bardzo grzeczność i słodycz. Wtedy też sprawy idą łatwiej”¹⁴. Przestrzegania tych reguł wymagał on także od swoich współpracowników. W kwietniu 1950 r. zwrócił uwagę rektorowi Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu na nieodpowiedni styl i formę listu przesłanego do Rzymu z prośbą o przekazanie papieżowi, który to list miał być podziękowaniem dla Piusa XII za dar na rzecz szkolnictwa polskiego. Opiekun wychodźstwa zwrócił mu uwagę na popełnione w korespondencji błędy: „łacina niezwykła, brak w liście przesłanej sumy, a zwłaszcza ustęp drugi jest klepaniem Ojca św. po ramieniu. Proszę skoncypować i napisać eleganckie podziękowanie w języku francuskim, niezwykle bogatym i giętkim. Nie wypada mi też ze względów oczywistych samemu zastępować odbiorców”¹⁵.

Biorąc pod uwagę dobro duszpasterstwa polskiego za granicą, bp Gawlina zachęcał polskich księży do sporządzania listów hołdowniczych z okazji urodzin czy jubileuszów papieża, a także sekretarza Świętej Kongregacji Konsystorialnej kard. Adeodata Piazzzy¹⁶, któremu podlegało duszpasterstwo emigracyjne¹⁷. Ich nadawcą, prócz duchowieństwa, miały być grupy i stowarzyszenia świeckich, a zwłaszcza robotników¹⁸, studentów i dzieci.

Istotna była odpowiednia forma listu, dlatego w celu uniknięcia niezręczności bp Gawlina sugerował ks. Kwaśnemu treść tych depesz: „mam zaszczyt podać wzór, który oczywiście może być zmieniony lub uzupełniony”¹⁹. Duchowni mieli ofiarować „bukiety duchowne” z wyliczeniem mszy odprawianych w intencji solenizantów²⁰ oraz drobne, lecz zapadające w pamięć prezenty, jak lampa

¹³ Łac. „uzyskane co do sedna sprawy, lecz łagodnie w formie”.

¹⁴ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 1 X 1954*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 153.

¹⁵ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 17 IV 1950*, w: tamże, s. 64.

¹⁶ Adeodato Giovanni Piazza O.C.D. (1884–1957), ur. w Vigo de Cadore (Belluno), arcybiskup Benevento (1930), patriarcha Wenecji (1935), kardynał (1937), sekretarz Świętej Kongregacji Konsystorialnej (1948).

¹⁷ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 7 XI 1953*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 139; *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 2 II 1955*, w: tamże, s. 165

¹⁸ Pod koniec lat czterdziestych i w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku szczególnie popierano w Watykanie rozwój Akcji Katolickiej we Francji jako odpowiedź na „eksperyment” księży robotników.

¹⁹ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 14 XI 1956*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 191.

²⁰ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 2 II 1955*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 166.

górnicza²¹. Protektor wychodźstwa polskiego zabiegał, by pamięć o polskim wychodźstwie i jego przywiązaniu do wiary katolickiej była żywa wśród watykańskich dygnitarzy²². Ważna przy tym była nie tylko zawarta w listach treść, ale też liczba tych pism. W opinii abp. Gawliny miało to mieć szczególne znaczenie w korespondencji kierowanej do Kongregacji Konsystorialnej. W związku z jubileuszem biskupim kard. Piazzzy pisał on do ks. Kwaśnego: „Jest rzeczą oczywistą, że narody będą się wzajemnie prześcigały, by okazać w tym dniu swoją uległość, wdzięczność i przywiązanie wobec Księdza Kardynała. Jest to nie tylko ich obowiązkiem, ale także ich dobrze rozumianym interesem. Bądźmy więc mądrzy i usiłujmy, dla dobra spraw emigracji polskiej, wysunąć się na pierwsze miejsce”²³.

Apel spotkał się z pozytywnym odzewem rektora Polskiej Misji Katolickiej we Francji, który zachęcił polskich księży do przygotowania odpowiedniej korespondencji, pod którą widniałyby: „nie tylko pieczęcie i podpisy prezesów, sekretarzy i skarbników [organizacji polonijnych – M.K.], ale i różnych działaczy, i dobrych katolików”²⁴.

Protektorowi wychodźstwa polskiego zależało, by w Watykanie ukazać z jednej strony dynamizm polskiej tradycji religijnej, uważanej przez część duchowieństwa francuskiego za przeżytek²⁵, a z drugiej otwarcie polskiego wychodźstwa na program reform mających na celu dostosowanie sposobu wyrażania wiary do powojennych realiów.

W roku maryjnym 1954 domagał się od polskich misjonarzy, by przekazywali mu wszelkie informacje świadczące o przywiązaniu Polaków do kultu maryjnego²⁶. Działania te miały być wsparciem dla uzyskania przywileju zgody papieskiej na budowę i poświęcenie Kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w Bazylice św. Piotra²⁷. Natomiast w 1961 r. nakazał, by wśród dzieci polskich wychodźców przeprowadzić krucjatę modlitwy w intencji papieża i soboru. Warto wspomnieć, że jako członek Komisji Przygotowawczej dla Spraw Biskupów i Zarządu Diecezjalnego Soboru Watykańskiego II był jednym z biskupów odpowiedzialnych za przygotowanie tekstów przyszłych uchwał soborowych²⁸. Arcybiskup Gawlina

²¹ Na początku lat pięćdziesiątych otrzymał ją od polskich górników z Francji kard. Piazza, który potem z dumą prezentował ją swym współpracownikom w Rzymie – tamże.

²² *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 29 XI 1955*, w: tamże, s. 181-183.

²³ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 2 II 1955*, w: tamże, s. 165-166.

²⁴ *Kwaśny do Gawliny, Paryż 7 II 1955*, w: tamże, s. 167.

²⁵ M. Kłakus, *Comment garder la foi et l'unité avec l'Eglise en Pologne en dehors du pays d'origine? – à la lumière de la correspondance cardinale Wyszyński avec le Recteur de la Mission catholique polonaise en France (conservé aux Archives de la Mission catholique polonaise à Paris)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 114, s. 180-81.

²⁶ Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji, Biskup Józef Feliks Gawlina (1892–1964), delegat 1945–1964, B.IV.1 [dalej: PMK I], *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 1 IX 1956*.

²⁷ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 3 V 1954*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 150. Kaplicę w grotach bazyliki św. Piotra z obrazem mozaikowym Matki Boskiej Częstochowskiej poświęcił w 1958 r. kard. Fryderyk Tedeschi.

²⁸ J. Gawlina, *Cum Deo. Dziennik 1959–1964*, oprac. J. Myszor, Katowice 2022, s. 15.

podejmował działania, by informacje na ten temat pojawiały się na łamach „L’Osservatore Romano” czy „La Civiltà Cattolica”²⁹.

2. Styl abp. J. Gawliny wobec biskupów francuskich

Jak już powiedziano, protektor wychodźstwa polskiego był świadom podłoża konfliktów między księżmi polskimi i francuskimi. Zdawał sobie sprawę, że właściwym celem działań niektórych biskupów francuskich, na czele z kard. Achille Liénartem³⁰ z Lille i bp. Markiem Lallierem³¹ z Nancy (diecezje, których rządcy stawiali najwięcej trudności w rozwoju duszpasterstwa polonijnego), było dążenie do likwidacji struktur Polskiej Misji Katolickiej i przejęcie jej roli przez mianowanych delegatów (Lille) lub wikariuszów generalnych (Nancy). W listach do rektora Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu działania te uzasadniał twierdzeniem: „Francuzi lubią to, co francuskie, Polacy to, co polskie”³². Posiadający wieloletnie doświadczenie abp Józef Gawlina nie bał się prowadzenia konstruktywnego dialogu z biskupami francuskimi o odmiennych niż hierarchowie polscy poglądach na sprawy duszpasterstwa Polonii, wskazując na obowiązujący we Francji od 1925 r. „Regulamin dla kapelanów polskich” („Règlement”)³³. Zachęcał kard. Liénarta, by w kwestii organizacji życia diecezji nie tylko dążył do ujednoczenia zasad duszpasterskich (jednoczenie wiernych wokół proboszcza francuskiego), lecz podejmował decyzje, biorąc pod uwagę dobro wszystkich wiernych diecezji³⁴. Zwracał przy tym uwagę, że sam, jeszcze jako biskup polowy przed wybuchem II wojny światowej, nie widział nic złego w tym, by dzieci z francuskich rodzin przebywających w Polsce katechizowano w ich ojczystym języku. Był przekonany, że spór między polskimi księżmi we Francji a francuskimi biskupami prowadził do rozkwitu sekty świadków Jehowy wśród polskiego

²⁹ PMK I, *Kwaśny do Gawliny, Paryż 8 XI 1961*; tamże, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 16 VII 1962*.

³⁰ Achille Liénart (1884–1973), święcenia kapłańskie przyjął w 1907 r., wykładowca w seminarium (1910–1926), kapelan wojskowy podczas I wojny światowej, biskup w Lille (1928), kardynał (1930). Uważał duszpasterstwo narodowościowe za przejściowe zło konieczne, rozbijające jedność organizacyjną Kościoła lokalnego. W latach 1947, 1949 i 1950 wydał dokumenty przyznające prawo używania języka polskiego jedynie przy spowiedzi i odwiedzinach chorych, inne kwestie uzależniając od miejscowych proboszczów w parafiach Ostricourt – R. Dzwonkowski, *Przemiany w polskiej parafii w północnej Francji (1922-1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, „Studia Polonijne” 1 (1966), s. 55-56.

³¹ Marc-Armand Lallier (1906–1988), biskup Nancy (1949–1956), arcybiskup Marsylii (1956–1966), arcybiskup Besançon (1966–1980).

³² *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 3 VIII 1950*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 74.

³³ R. Dzwonkowski, *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań–Warszawa 1988, s. 60; G. Garçon, *Les catholiques polonais en France (1919–1949)*, Lille 2004, s. 463-466.

³⁴ *Gawlina do Liénarta, Rzym 12 I 1951*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 80-84.

wychodźstwa³⁵. Nie wahał się więc interweniować w tej sprawie w Watykanie. W 1951 r. pisał do Kwaśnego:

Następstwa francuskiego programu asymilacyjnego są aż nazbyt widoczne. Czekać, aż się zło wykona, nie można. Wobec tego proszę o sugestię, co ze swej strony mógłbym uczynić. Jeżeli się do Stolicy Apostolskiej zwrócę, poradzi mi ona, abyśmy tę sprawę z diecezją z Nancy sami ułożyli, a co najwyżej przekaże ją nuncjuszowi, któremu zależy na dobrych stosunkach z rządem francuskim. Ks. kardynał Liénart nie odpowiedział wcale na mój list drugi. A może nowy biskup Nancy zastanowiłby się nad następstwami? Gdybym miał mu napisać, prosiłbym o projekt pisma z podaniem, ilu Polaków wstępuje do różnych sekt³⁶.

Nieprzypadkowo polskim księżom we Francji nakazał zbierać i przekazywać mu informacje o trudnościach stwarzanych przez francuskie władze kościelne w prowadzeniu duszpasterstwa³⁷. Wielokrotnie poruszał te sprawy w czasie obrad w Kongregacji Konsystorialnej³⁸, a nawet wygłosił na ten temat referat na Uniwersytecie Gregoriańskim w 1951 r.³⁹ Jako przeciwnik asymilacji religijnej, w trosce o wychowanie duchowe Polaków we Francji nie wahał się podejmować działań wykraczających poza przyznaną mu jurysdykcję, wiedząc, że mogą one prowadzić do eskalacji konfliktu z biskupami francuskimi. W 1957 r. pomimo ich sprzeciwu wobec mianowania dodatkowych jedenastu misjonarzy polskich radził ks. Kazimierzowi Kwaśnemu przydzielenie zainteresowanym placówek duszpasterskich, gdyż, jak tłumaczył: „trzeba faktami udowodnić konieczność ich nominacji”⁴⁰.

Pomimo odmiennego niż biskupów francuskich pojmowania metod prowadzenia duszpasterstwa mniejszości narodowych nie zapominał o zasadach dobrego wychowania oraz zachowaniu form towarzyskich. Nakazywał rektorowi Polskiej Misji Katolickiej składanie „wizyt hołdowniczych” kard. Liénartowi, informując ordynariusza z Lille nie tylko o planowanych wizytach protektora wychodźstwa na terenie podległej mu diecezji, ale też prosząc o wytyczne w sprawie organizacji nabożeństw dla Polaków⁴¹. Radził ponadto ks. Kwaśnemu, by ten na zaproszeniach lub listach kierowanych do biskupów francuskich unikał słowa „protektor”, wspominając jedynie o „opiekunie” wychodźstwa polskiego⁴².

³⁵ *Kwaśny do Gawliny, Paryż 24 VIII 1955*, w: tamże, s. 175-177. Więcej na ten temat zob. R. Dericquebourg, *Les Témoins de Jéhovah dans le Nord de la France: implantation et expansion*, „Social Compass” 24 (1977), nr 1, s. 71-82; tenże, *L’implantation des édifices culturels des Témoins de Jéhovah en France*, „Les Annales de la recherche urbaine” 2004, nr 96, s. 83-89.

³⁶ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 7 VII 1951*.

³⁷ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 12 IV 1955*, w: *Duszpasterstwo polskie...*, s. 171.

³⁸ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 7 XI 1953*, w: tamże, s. 139.

³⁹ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 22 II 1951*.

⁴⁰ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 23 I 1957*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 192.

⁴¹ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 10 III 1952*, tamże, s. 112-113.

⁴² *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 16 VI 1949*, w: tamże, s. 52-53.

3. Styl abp. J. Gawliny wobec kard. Wyszyńskiego i Kościoła w Polsce

Od 1939 r. bp Gawlina, mimo że był członkiem Episkopatu Polski, przebywał poza granicami kraju (po II wojnie powrót uniemożliwiły mu władze komunistyczne)⁴³. Cieszący się wsparciem i zaufaniem kard. Hlonda⁴⁴ musiał szukać linii porozumienia z wybranym pod koniec 1948 r. nowym prymasem Polski, którym został bp Stefan Wyszyński⁴⁵. Nie było to łatwe zadanie, gdyż prymas uważał abp. Gawlinę jedynie za delegata odpowiedzialnego za sprawy duszpasterstwa Polonii. Fakt ten był przyczyną sporu obu duchownych, który trwał aż do śmierci Gawliny w 1964 r.⁴⁶ Spór ten dotyczył również odmiennego spojrzenia na rolę wychodźstwa polskiego w relacjach z ojczyzną. Protektorowi polskiej emigracji zależało na utrzymaniu przyjaznych kontaktów z prymasem i zachowaniu związków polskiej emigracji z krajem ojczystym. Starał się on zwrócić uwagę Watykanu, że wychodźstwo katolickie było nierozdzielnie częścią Kościoła w Polsce. Zachęcał do protestów w obronie wolności religijnej w Polsce oraz przeciwko aresztowaniu kard. Wyszyńskiego. Jesienią 1953 r. nakazał polskim misjonarzom we Francji organizować protesty w polskich skupiskach przeciwko działalności władz komunistycznych, a w pierwszą rocznicę aresztowania kard. Wyszyńskiego (25 września 1954 r.) skierował do Polaków we Francji następujące słowa:

Dnia 25 września upłynie rok od chwili uwięzienia najdostojniejszego Księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski. Nikt nie zdoła wmówić w Polaków, że nasz świątobliwy Arcypasterz, tak gorliwy patriota i ofiarny społecznik, mógł uczynić coś, co by było niezgodne z prawem Bożym lub z dobrem Ojczyzny. Wszyscy uczciwi Polacy wiedzą, że przewrotni zbrodniarze upatrzyli sobie w uświęconej Osobie Kardynała Prymasa ofiarę, którą wykorzystywać pragną do niecznych swych celów podczas ohydneho pokazowego procesu. Fakt, że bezbożnicy dotąd nie podali powodu aresztowania i uwięzienia Kardynała Prymasa, dowodzi, iż nie mają oni niczego, co by Mu mogli [zarzucić]. Miejsce uwięzienia Prymasa bezbożni trzymają w bojaźliwej tajemnicy, ponieważ lękają się oni kontaktu dostojnego więźnia z Polską i ze światem⁴⁷.

⁴³ Więcej na ten temat zob. J. Myszor, *Józef Gawlina – biskup (ad personam)...*, s. 58.

⁴⁴ August Hlond SDB (1881–1948), administrator apostolski w Katowicach (1922–1925) i biskup katowicki (1925–1926), prymas Polski (1926–1948), kardynał (1927). Więcej na ten temat zob. S. Bylina, *Relacje kardynała Augusta Hlonda z arcybiskupem Józefem Gawliną w latach 1933–1948*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2016, nr 1, s. 7–28; *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny...*

⁴⁵ Stefan Wyszyński (1901–1981), biskup (1946), kardynał (1953), prymas Polski.

⁴⁶ Szerzej zob. M. Kłakus, *Relacje Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego i Protektora Wychodźstwa Polskiego (abpa Józefa Gawliny (w świetle dokumentów Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji))*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, D. Bednarski, Katowice 2015, s. 175–191; D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Katowice 2019, s. 159–166; Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [dalej: AMSZ], Kardynał Wyszyński w Rzymie, Z-8 W-61 T-841, T. Breza, *Kardynał Wyszyński a emigracja, Rzym 22 VI 1957*, k. 51–52.

⁴⁷ *Gawlina do Rektorów PMK, Lourdes 15 VIII 1954*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 151–152.

Zobowiązał również polskich duszpasterzy we Francji do zorganizowania specjalnych nabożeństw, a dzień później do odprawienia mszy św. w intencji prymasa oraz za Kościół w Polsce. Kiedy w połowie 1958 r. władza partyjno-państwowa zdecydowała o ataku na Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze w celu zapobieżenia przygotowaniom do Wielkiej Nowenny⁴⁸, bp Gawlina w liście do rektorów polskich misji informującym o tym wydarzeniu wzywał do modlitwy polskiej emigracji w intencji prymasa⁴⁹. Przez cały okres pełnienia funkcji protektora informował na łamach „Duszpasterza Polski Zagranicą”, a ponadto w „Polsce Wiernej” (1945–1959) i „Głosie Katolickim” (od 1959 r.)⁵⁰ o działalności prymasa Polski. Popierał inicjowane przez niego działania, mające na celu ożywienie ducha religijnego wśród Polaków. Począwszy od 1960 r., zobowiązał rektora Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu do systematycznego przesyłania sprawozdań dotyczących rozwoju kultu Matki Bożej Częstochowskiej w polskich koloniach oraz prowadzonych przygotowań do obchodów 1000-lecia chrztu Polski. W liście do Kwaśnego pisał:

Ponieważ chodzi o dwa najważniejsze momenty w życiu naszego Narodu, proszę Czcigodnych Księży Rektorów, by zechcieli z miłości ku Matce Najświętszej i dla uczczenia tego najistotniejszego jubileuszu polskiego przyłożyć wszystkich starań, by myśl nam powierzona odniosła pełny sukces⁵¹.

Uważał, że nie można pozostawać głuchym na propagandę komunistyczną, prowadzoną wśród wychodźstwa przez polską ambasadę. Twierdził, że należy przypominać wychodźstwu o prześladowaniach Kościoła w ojczyźnie. Chcąc przekazywać informacje o położeniu Kościoła w Polsce, powołał do istnienia, po aresztowaniu prymasa Wyszyńskiego jesienią 1953 r., „Ośrodek dokumentacji o sprawach Kościoła w Polsce” z siedzibą w Rzymie⁵². Zachęcał księży, by demaskowali poczynania polskich komunistów we Francji i piętnowali ich metody postępowania wobec Kościoła w Polsce⁵³.

4. Styl abp. J. Gawlina wobec przedstawicieli wychodźstwa polskiego

Jednocześnie bp Gawlina sprzeciwiał się próbom instrumentalizacji Kościoła podejmowanym ze strony polonijnych organizacji antykomunistycznych nawet za cenę utraty przez Polską Misję Katolicką korzyści materialnych. W 1953 r. odradzał rektorowi Kwaśnemu powierzenie misji rozprowadzania katechizmu dla polskich dzieci za pośrednictwem powiązanej z Polskim Stronnictwem Ludowym we Francji gazety „Narodowiec”:

⁴⁸ W. Kucharski, *Komuniści i Watykan*, Warszawa 2019, s. 198.

⁴⁹ PMK I, *Gawlina do Rektorów*, Rzym 27 VII 1958.

⁵⁰ O przejściu tygodnika „Głos Katolicki” przez Polską Misję Katolicką we Francji zob. R. Dzwonkowski, *Polska prasa religijna we Francji (1923–1983)*, „Studia Polonijne” 10 (1986), s. 93.

⁵¹ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 29 X 1960.

⁵² *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 8 X 1953, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 133-134.

⁵³ *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 14 IX 1961, w: tamże, s. 245.

Obawiam się, że Misja przez to stworzy ważny przywilej dla dziennika partyjno-politycznego, agresywnego, nie liczącego się z prawdą ani z czią bliźniego, który i tę daną mu przez Misję do rąk stawkę rozegra przez lata całe dla swoich celów partyjnych. Z katechizmu urobi sobie wodę na swój młyn. Powinno to być uniknięte. (...) W każdym razie należy uniknąć nawet pozoru łączenia się z jakimkolwiek pismem partyjno-politycznym⁵⁴.

Kiedy 18 czerwca 1960 r. w Londynie powstał Komitet Wykonawczy Tysiąclecia, bp Gawlina zarzucił władzom na wychodźstwie i osobiście gen. Władysławowi Andersowi⁵⁵ próbę zawłaszczenia tego ważnego dla Kościoła jubileuszu:

Jasną jest rzeczą, że kierownictwo i planowanie tej ważnej sprawy należy do Kościoła. (...) Kościół ze swej roli zrezygnować nie może ani też nie może stać w roli zaproszonego do współudziału statysty w akcji, której kierownictwo logicznie do niego należy i którą – jak wiadomo – już rozpoczął od lat⁵⁶.

Ponadto polecił księżom, by nie przyjmowali zaproszeń do komitetu londyńskiego⁵⁷.

5. Styl abp. J. Gawliny wobec duchowieństwa na emigracji

Protektor wychodźstwa polskiego żywo interesował się sprawami misjonarzy. Domagał się od przełożonych misji szczegółowych informacji na temat ich życia duchowego (w tym udziału w rekolekcjach). Byli oni zobowiązani do podawania nazwisk księży, którzy w sposób wybitny zaangażowali się w pracę duszpasterską, ale również tych, którzy siali zgorzenie czy zaniedbywali się w obowiązkach kapłańskich⁵⁸. Jako były biskup polowy przestrzegał polskich duchownych we Francji przed próbami usprawiedliwiania niepowodzeń duszpasterskich wśród Polonii, w tym porzucania przez nią wiary katolickiej i przechodzenia do świadków Jehowy, jedynie przeszkodami im stawianymi ze strony kościelnych władz francuskich. Zwracał uwagę, że przyczyniają się do tego także swoją biernością lub brakiem zaangażowania. Namawiał polskich duszpasterzy do uświadamiania wiernych o błędach doktrynalnych tej sekty oraz podejmowania prób w celu nawracania tych, którzy zerwali z Kościołem⁵⁹. Głośno jednak mówił o potrzebie wsparcia dla duchownych żyjących w nędzy materialnej czy moralnej. O ks. Władysławie Ślapię⁶⁰ pisał do rektora w Paryżu: „biedak jest bez pieniędzy, wobec

⁵⁴ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 17 III 1953*.

⁵⁵ Władysław Anders (1892–1970), generał, polityk, w niewoli sowieckiej (od września 1939 r.), dowódca Armii Polskiej w ZSRR (1941–1942), Armii Polskiej na Wschodzie (1942–1943), II Korpusu Polskiego na Zachodzie (1943–1946), uczestnik walk pod Monte Cassino, tam też pochowany.

⁵⁶ PMK I, *Gawlina do Andersa, Rzym 21 IX 1960*.

⁵⁷ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 24 IX 1960*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 226.

⁵⁸ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 26 IX 1949; Gawlina do Kwaśnego, Rzym, 22 II 1951*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 91-94.

⁵⁹ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 29 VIII 1955*, w: tamże, s. 178-180.

⁶⁰ Władysław Śłapa (1907–1957), kapelan w Maroku, w 1951 r. wyjechał do Argentyny.

czego przesłałem mu przez ks. [Mariana] Gutowskiego⁶¹ 100 dolarów⁶². A w przypadku ks. Stanisława S., który popadł w alkoholizm, prosił ks. Kwaśnego: „Jedyny ratunek, by go uchronić od następstw rozpacz, widzę w tym, ażeby go dać pod opiekę jakiegoś poważnego i litościwego księdza polskiego, który by nad nim po bratersku czuwał⁶³”.

Wielokrotnie zwracał się do Ligi Katolickiej⁶⁴ w Stanach Zjednoczonych o pomoc dla duszpasterstwa we Francji, w tym o intencje mszalne dla księży polskich⁶⁵. Dla przykładu: w grudniu 1950 r. Gawlina przekazał Kwaśnemu 1026 dolarów na 1026 intencji mszalnych⁶⁶. Kiedy jednak w styczniu 1951 r. rektor Polskiej Misji Katolickiej we Francji, otrzymując dar Ligi Katolickiej na rzecz polskich sierot (1536 dolarów), skarżył się bp. Gawlinie, że prawdopodobnie darczyńcy będą go prosili o dokładne sprawozdania, podziękowania i sporządzanie list obdarowanych, co będzie wymagało znacznego nakładu jego pracy, protektor wychodźstwa odpowiedział, że każde działanie na rzecz rozwoju duszpasterstwa polonijnego jest konieczne, gdyż „milczeniem przegrywa się sprawę⁶⁷”. Nie zbywał więc milczeniem faktu, że część księży dla polepszenia swojej sytuacji materialnej chciała wyjechać do Stanów Zjednoczonych. Przypominał, że wyjazd bez uzyskania wcześniejszej jego zgody będzie skutkował karą suspensy⁶⁸. W sprawie wyjazdów jasno określił zasady obowiązujące kierowników misji, przypominając, że bez jego przyzwolenia nie powinni opuszczać terenu państwa, dla którego zostali ustanowieni⁶⁹.

Gawlina cenił otwartość księży, którzy mimo że nie zgadzali się z jego zdaniem, potrafili, argumentując, przekonywać do swoich racji. Cechy tej był świadomy rektor Polskiej Misji w Paryżu. Kiedy w 1952 r. Gawlina zasugerował ks. Kwaśnemu zwrócenie się do Watykanu o zezwolenie (wobec braku możliwości we francuskich kościołach) na odprawianie pasterki dla Polaków w „jakiejś pięknie udekorowanej sali”, ten odpisał, że petycji nie będzie wnosił, „bo nam nie potrzeba do niej żadnego zezwolenia na Pasterkę o północy w jakiejś sali udekorowanej. Gdybyśmy takie sale mieli, to byśmy zezwolenie otrzymali od biskupa na miejscu⁷⁰”. W lipcu 1951 r. na propozycję bp. Gawliny o przyjęcie do Polskiej Misji

⁶¹ Marian Gutowski TChR, ur. 1913 r., pracował duszpastersko w Bruay-en-Artois, Divion, Haillicourt, Hesdigneul-les-Bethune, Roubaix, Rouvroy i Paryżu. Wraz z ks. Janem Porzyckim wydawał „Opiekuna Działwy”.

⁶² PMK I, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 27 II 1951.

⁶³ *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 6 II 1963, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 253.

⁶⁴ Organizacja założona w 1943 r. w Buffalo, której celem była pomoc Kościołowi w Polsce.

⁶⁵ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 6 IV 1950; tamże, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 10 VII 1950; *Kwaśny do Gawliny*, Paryż, 13 VII 1950, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 73.

⁶⁶ PMK I, *Kwaśny do Gawliny*, Paryż 27 XII 1950.

⁶⁷ Tamże, *Kwaśny do Gawliny*, Paryż 26 I 1951; tamże, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 29 I 1951.

⁶⁸ Tamże, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 26 IX 1949; *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 22 II 1951, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 91-94.

⁶⁹ PMK I, *Gawlina do Kwaśnego*, Rzym 13 IX 1951.

⁷⁰ *Kwaśny do Gawliny*, Paryż 5 XII 1952, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 124-125.

Katolickiej dwóch nowo wyświęconych księży: Franciszka Bajcera⁷¹ i Stanisława Sołtysa ks. Kwaśny wyraził zainteresowanie, pod warunkiem że jeden z nich będzie potrafił grać na organach tak, by pełnić również funkcję organisty, a ponadto prowadzić chór kościelny oraz pomagać w sekretariacie misji⁷². Kiedy na początku 1959 r. protektor wychodźstwa polskiego zasugerował rektorowi Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu powierzenie funkcji duszpasterza inteligencji ks. Witoldowi Pietkunowi⁷³, ten, odmawiając skorzystania z „rady”, pisał do abp. Gawliny:

Gdyby Ksiądz Profesor Pietkun był młodym kapłanem, zdolnym do jazdy na rowerze lub motorku po koloniach polskich w Południowej Francji i odprawić trzy msze święte w niedziele i umiał sam sobie przyrządzić posiłki, to byłby przydatny i mógłby na swoje utrzymanie zapracować. Ale Ksiądz Profesor Pietkun jest starym kapłanem i do tego rodzaju pracy i trybu życia niezdolny⁷⁴.

Zakończenie

Arcybiskup Józef Gawlina był nie tylko jednym z przedstawicieli polskiej hierarchii kościelnej, ale też należał ze względu na posiadane cechy charakteru i styl pracy do przywódców duchowych Polaków za granicą. Protektora wychodźstwa polskiego cechowała konsekwencja w realizacji powziętych zadań. Był człowiekiem bezkompromisowym, silnie przekonany o słuszności wyznawanych racji, a jednocześnie zdolnym do współpracy. Pozostaje pytanie: jakie wymierne korzyści w ten sposób osiągnął? Z pewnością do największych należało uzyskanie od kard. Piazzzy zapewnienia, że przepisy konstytucji apostolskiej o duchowej opiece nad emigrantami papieża Piusa XII z 1952 r. *Exsul Familia*, ograniczające duszpasterstwo cudzoziemców do pierwszego stopnia, w linii prostej nie dotyczyły Polonii⁷⁵. W kręgach watykańskich był cenionym biskupem, znanym jako dobry i energiczny organizator⁷⁶. W uznaniu jego zasług papież mianował go członkiem Najwyższej Rady Emigracyjnej przy Kongregacji Konsystorialnej⁷⁷. Brał również,

⁷¹ Franciszek Adam Bajcer (1921–1960), student Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie, święcenia przyjął w 1950 r., 15 I 1953 r. został skierowany przez bp. Gawlinę do pracy w Brazylii, bezskutecznie starał się o wyjazd do pracy duszpasterskiej w Kanadzie; uzyskał doktorat na Angelicum (1956); duszpasterz Polaków w RPA (od 1957 r.).

⁷² PMK I, *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 19 VII 1951*; tamże, *Kwaśny do Gawliny, Paryż 2 VIII 1951*.

⁷³ Witold Pietkun (1911–1981), święcenia kapłańskie (1937), doktorat z teologii (1939), habilitacja na Uniwersytecie Warszawskim (1951), kierownik seminarium filozoficznego WSD w Białymstoku (od 1952 r.), duszpasterz akademicki. W 1956 r. usunięty ze stanowiska profesora WSD w Białymstoku za głoszenie patriotycznych kazań, w 1959 r. skazany przez Sąd Powiatowy dla Miasta Białystok na półtora roku więzienia za kazanie w obronie krzyży w szkołach.

⁷⁴ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 8 I 1959*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 210-211; *Kwaśny do Gawliny, Paryż 12 I 1959*, w: tamże, s. 211.

⁷⁵ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 27 XI 1952*, w: tamże, s. 121-122.

⁷⁶ AMSZ, Sprawy dotyczące Watykanu, Z-8 W-69 T-957, *Notatka z rozmowy tow. Brezy z O. R. Leiberem SJ*, jesień 1957 r., k. 17.

⁷⁷ *Gawlina do Kwaśnego, Rzym 2 VIII 1956*, w: M. Kłakus, *Duszpasterstwo polskie...*, s. 189.

jak już wspomniano, aktywny udział w przygotowaniach do Soboru Watykańskiego II. Być może analiza archiwów watykańskich pozwoli odpowiedzieć na pytanie o przyczynę nieotrzymania przez niego kapelusza kardynalskiego. Jednym z powodów mógł być brak przekonania do tej nominacji prymasa Polski⁷⁸. Z pewnością zasługą abp. Gawliny było to, że podejmowane w Watykanie na początku lat sześćdziesiątych przez bp. Gérarda Huyghe⁷⁹ z Arras próby dokonania niekorzystnych dla organizacji duszpasterstwa polskiego zmian w konstytucji *Exsul Familia* skończyły się niepowodzeniem⁸⁰.

Arcybiskup Józef Gawlina znał doskonale stosunki panujące w Rzymie, dlatego z łatwością nawiązywał kontakty w sferach watykańskich. Czynił to jednak nie w interesie prywatnym, ale kierując się potrzebą rozwoju polskiego duszpasterstwa emigracyjnego. Pomimo że jego bezpośredniość oraz niezależność nie wszystkim się podobały, nawet dzisiaj może on służyć za przykład do naśladowania dla osób odpowiedzialnych za sprawy duszpasterstwa.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji,

- Kościół katolicki w Polsce wobec PMK we Francji, Delegaci Prymasa Polski dla opieki nad Polonią, Biskup Józef Feliks Gawlina (1892–1964), delegat 1945–1964, B.IV.1 [PMK I].

Le Centre national des archives de l'Église de France [CNAEF],

- 7 CE 1161.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [AMSZ],

- Z-8 W-61 T-841; Z-8 W-69 T-957.

Źródła drukowane

Arcybiskup Józef Gawlina. Wspomnienia, oprac. J. Myszor, Katowice 2004.

Gawlina J., *Cum Deo. Dziennik 1959–1964*, oprac. J. Myszor, Katowice 2022.

Gawlina J., *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939–1945*, oprac. J. Myszor, Katowice 2019.

Kłakus M., *Duszpasterstwo polskie we Francji w świetle korespondencji arcybiskupa Józefa Gawliny i księdza Kazimierza Kwaśnego w latach 1949–1963*, Katowice–Trans-en-Provence 2017.

⁷⁸ Le Centre national des archives de l'Église de France [dalej: CNAEF], Secrétariat général de l'Épiscopat. Conférences épiscopales étrangères, 7 CE 1161, *Vaussard do Villot*, Paryż 5 XII 1959.

⁷⁹ Gérard Huyghe (1909–2001), rektor fakultetu katolickiego w Lille (1958), bliski współpracownik kard. Liénarta, biskup Arras (1961–1984) – *Dictionnaire des évêques de France au XXe siècle*, red. D.-M. Dauzet, F. Le Moigne, Paris 2010, s. 348-349.

⁸⁰ CNAEF, Service national pour la pastorale des migrants, 121 CO 120, *Quelques notes prises par Mgr Huyghe au cours d'une conversation avec Mgr Rossi de la S.C. Consistoriale au sujet des émigrés et spécialement des Polonais*, Rome 11 XI 1963; tamże, *Confalonieri à Huyghe*, Rome 25 XI 1965, b.p.

Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948, wyd. i oprac. J. Myszor, D. Bednarski, J. Konieczny, Katowice 2022.

Słowniki

Dictionnaire des évêques de France au XXe siècle, red. D.-M. Dauzet, F. Le Moigne, Paris 2010.

Opracowania

Bednarski D., *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Katowice 2019.

Bylina S., *Relacje kardynała Augusta Hlonda z arcybiskupem Józefem Gawliną w latach 1933-1948*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2016, nr 1, s. 7-28.

Dericquebourg R., *L’implantation des édifices cultuels des Témoins de Jéhovah en France*, „Les Annales de la recherche urbaine” 2004, nr 96, s. 83-89.

Dericquebourg R., *Les Témoins de Jéhovah dans le Nord de la France: implantation et expansion*, „Social Compass” 24 (1977), nr 1, s. 71-82.

Dzwonkowski R., *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań–Warszawa 1988.

Dzwonkowski R., *Polska prasa religijna we Francji (1923–1983)*, „Studia Polonijne” 10 (1986), s. 81-112.

Dzwonkowski R., *Przemiany w polskiej parafii w północnej Francji (1922-1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, „Studia Polonijne” 1 (1966), s. 27-83.

Garçon G., *Les catholiques polonais en France (1919-1949)*, Lille 2004.

Kłakus M., *Comment garder la foi et l’unité avec l’Eglise en Pologne en dehors du pays d’origine? – à la lumière de la correspondance cardinale Wyszyński avec le Recteur de la Mission catholique polonaise en France (conservé aux Archives de la Mission catholique polonaise à Paris)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 114, s. 165-180.

Kłakus M., *Qui était le chef spirituel de l’émigration polonaise en France pendant «la drôle de guerre»? Les relations tendues entre Mgr Gawlina et le Recteur Cegiela*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 54,2 (2021), s. 131-146.

Kłakus M., *Relacje prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego i protektora wychodźstwa polskiego (abpa Józefa Gawliny (w świetle dokumentów Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, D. Bednarski, Katowice 2015, s. 177-194.

Kucharski W., *Komuniści i Watykan*, Warszawa 2019.

Majka J., *General Józef Gawlina. Biskup polowy*, Warszawa 2017.

Myszor J., *Józef Gawlina – biskup (ad personam) polskich żołnierzy, wygnańców i emigrantów (1942–1964)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, D. Bednarski, Katowice 2015, s. 47-94.

Stepnik J.-P., *Les relations entre l’église et l’état polonais dans la nouvelle situation internationale*, „Politique étrangère” 1974, nr 4-5, s. 539-566.

Szczepaniak M., *Katolicka Agencja Prasowa – utworzenie i działalność pod kierunkiem księdza Józefa Gawliny*, „Polonia Sacra” 19 (2015), nr 3, s. 177-198.

Wiśniewska J.M., *Ks. Józef Gawlina organizatorem Katolickiej Agencji Prasowej*, „Roczniki Teologiczne” 62 (2015), nr 4, s. 141-168.

Wyrwa T., *Biskup Gawlina, generał Sikorski i Watykan*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1989, z. 90, s. 98-108.

Żurek J., *Nowe gawliniana i francuska Polonia. Na marginesie listów „francuskich” Józefa Gawliny w edycji Michała Kłakusa*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 52,1 (2019), s. 127-173.

Słowa kluczowe: archiwum, emigracja, Gawlina, Watykan, Kwaśny, dyplomacja

Keywords: archive, emigration, Gawlina, Vatican, Kwasny, diplomacy